
УДК 811.161.2:81'282

Людмила Колеснік

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ВАРІАНТНІСТЬ СЛОВОВІРНОЇ СТРУКТУРИ АГЕНТИВІВ У ПОКУТСЬКО-БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті описано словотвірну варіантність агентивних назв у покутсько-буковинських говірках. Визначено найпродуктивніші афіксальні словотвірні засоби та моделі творення агентивів у досліджуваному ареалі. Схарактеризовано мотивацію та генезу таких лексем як додаткові чинники, що впливають на появу номінативних опозицій у цій лексико-семантичній групі.

Ключові слова: агентив, лексико-семантична група, словотвірна структура, варіантність, мотиваційна модель, покутсько-буковинські говірки.

Назви осіб за виконуваною дією (*nomina agentis*) становлять велику частину словника літературної і діалектної мови і є одним із найбагатших словотвірних розрядів за кількістю лексем та багатогранністю словотвірних типів [7: 26]. До агентивних назв належать номінативні одиниці різних ідеографічних сфер, зокрема таких лексико-семантичних груп: «назви діячів суспільного устрою», «назви ремісників», «назви рільників», «назви людей, які працюють у тваринництві», «назви осіб, причетних до медицини та лікувальної магії», «назви робітників», «назви працівників колективного господарства». Словотвірну синоніміку іменників української літературної мови описала Л.О. Родніна [14]. Особливості суфіксального творення назв осіб української літературної мови докладно представлено в монографії «Словотвір сучасної української літературної мови» [15]. Формування цієї лексико-семантичної групи відбувалося разом із розвитком мови й суспільства. В історичному аспекті на матеріалі пам'яток назви осіб за виконуваною дією вивчали П.І. Білоусенко [1], І.С. Олійник [11–12],

© Л.Я. КОЛЕСНИК, 2017

О.В. Кровицька [8]. Окремі розвідки присвячені словотвору агентивів в українських говірках: волинських [13], західноподільських [17], лемківських [16], закарпатських [10], буковинських [9], говірках полісько-середньонадніпряньського порубіжжя [3]. Деякі типи агентивних назв були об'єктом докладного вивчення в спеціалізованих дослідженнях [18]. В ареальному аспекті словотвір агентивних назв представила Я.В. Закревська, узагальнивши спостереження над діалектним словотвором у своєму монографічному дослідженні [4].

І.І. Ковалик зазначав, що процес нормалізації і спеціалізації словотвірних типів в межах сучасних східнослов'янських агентивних і професійних назв в основному вже закінчений, і словотвірні дублети трапляються рідко [7: 62]. Однак таке твердження справедливе лише для літературної мови. Поширення агентивів, оформлених різними суфіксами, у діалектній мові зумовлює варіантність номінації в говірках, тому докладне вивчення цих явищ і досі є актуальним. Нашу розвідку виконано на матеріалі сучасних покутсько-буковинських говірок¹, що дає змогу з'ясувати реальне функціональне навантаження агентивної лексики, визначити, яка її частина відійшла до пасивного складу словника, які з назв стали історизмами. Важливим аспектом дослідження таких лексем є з'ясування генези, оскільки з огляду на специфіку досліджуваного діалектного ареалу тут досить поширена іншомовна лексика. Мета пропонованого дослідження — з'ясувати словотвірну структуру й походження агентивів та встановити їхнє функціональне навантаження в сучасних покутсько-буковинських говірках.

Агентивні назви семантично тяжіють до термінів, тому це насамперед однослівні номени, які мають різну словотвірну структуру та постали переважно суфіксальним способом.

Агентиви, утворені від питомих українських назв, оформлені здебільшого суфіксом **-ник** і є кількісно найбільшою групою назв діячів у покутсько-буковинських говірках. У її складі відіменникові похідні різної мотивації.

Назви діячів, мотивовані об'єктом дії: *д'в'ірник* заст. 'голова сільської ради', *сви'нарник* 'той, хто доглядає свиней', *п'ас'ічник* (*п'ас'ішник*) 'пасічник', *бдж'іл'ник* (*бджил'ник*, *бджол'ник*) 'тс.', нове *ст'р'елочн'ік* 'робітник, який переводить стрілки на залізничних коліях', *по'ромник* 'перевізник на поромі', *по'ронщик* 'тс.', *р'іл'ник* 'землероб', *но'рник* 'той, хто шукає місця, де є вода, для колодязів', *йаг'н'атник* 'пастух ягнят', *риб'ник* 'рибалка', *цв'іт'ник* 'садівник', *м'яс'ник* (*мн'ас'ник*, *мн'ес'ник*) 'той, хто робить м'ясні вироби'. За такою ж моделлю утворені росіянізми *с'котник* 'тваринник', *ба'ришник* 'перекупник, перепродувач' ← *ба'риш* 'вигода'.

Назви, мотивовані результатом дії: *п'ічник* (*п'ічник*, *п'ічн'ік*, *п'ечник*) 'пічник', *кир'ничник* (*кир'нишник*) 'той, хто копає колодязі', *бо'чник* 'бод-

¹ Матеріал для дослідження зібрано у 82 говірках Буковини та Покуття впродовж 2008—2011 рр.

нар', *гор|шечник* (*гор|четник*) 'гончар', *са|пожник* (*са|пожн'ік*) 'швець', *плотник* 'столяр', *ку|жушник* 'кушнір', *коу|басник* 'тс.'

Агенти́ви, мотивовані місцем праці, перебування: *до|рожники* 'робітники залізниці', *гурал'ник* 'працівник гуральні' ← *гуральня* 'спиртзавод', *кол'ейник* 'залізничник' ← *колія* 'залізниця', заст. *ог'родник* (*ого|родник*, *городник*) 'садівник' ← *о́город* 'парк, сад' (СБГ: 361), *кол'госпник* 'працівник колективного господарства', *зал'ізнодорожник* (*жил'ізнодорожник*) 'залізничник', *зал'ізничник* 'тс.', *т'у|ремник* 'в'язень', заст. *криміналник* (*крим'інал'ник*) 'тс.' ← *кримінал* 'в'язниця' (СБГ: 234).

Значно менше у покутсько-буковинських говірках віддієслівних похідних із суфіксом **-ник**: у загальних назвах діяча *ро|б'ітник*, *прац'іу|тник*; у лексемах, мотивованих назвою процесу: *пров'ідник* 'працівник залізничного транспорту, який супроводжує пасажирський вагон', *перев'ізник* 'перевізник на поромі', *обх'ідник* 'наглядач', *рах'іу|тник* 'бухгалтер', *буд'іу|тник* 'будівельник', *р'ізник* 'різник', *мел'ник* (*мел'н'ік*) 'мірошник', *мо|лотник* (*молотник*) 'той, хто молотить', *горшколатник* 'гончар', *пом'ічник* 'той, хто допомагає', *уче|ник* 'учень', *варт'іу|тник* 'помічник шандарів', *в'ізник* 'той, хто керує кінним екіпажем', *праш'іу|тник* 'той, хто сапає' ← *прашувати* 'сапати'. У двох застарілих назвах актуалізована мотивація способу дії: *нас'п'іу|тник* 'той, хто веде господарство спільно з кимось', *тре|тин:ик* 'той, хто працює за третину врожаю'. Спорадично фіксуємо цей формант у фонетичному оформленні **-нік**, переважно в росіянізмах: *плотн'ік* 'столяр', *ох'ран'ік* 'сторож'.

У покутсько-буковинських говірках у агента́вах суфікс **-ар** послідовно вжитий у фонетичному варіанті **-арь**. Серед таких назв переважають відіменникові похідні, адже деривати від іменникових основ, оформлені суфіксом **-ар** (**-яр**), є характерною рисою українського словотвору порівняно з іншими слов'янськими мовами [15: 77]. Такі назви утворено за моделями:

„об'єкт → діяч”: *кв'ітни|кар* 'садівник', *ри|бар^(о)* 'рибалка', *сви|нар^(о)* 'той, хто доглядає свиней', *ско|тар^(о)* 'тваринник', *бджо|л'ар^(о)* (*бджо|лар'*, *бджил'ар*) 'пасічник';

„результат → діяч”: *п'іч|кар^(о)* 'той, хто робить печі', *боднар^(о)* (*бондар^(о)*) 'бондар', *боч|кар^(о)* 'тс.', *кожу|хар^(о)* (*кожу|кар'*) 'кушнір', *чобо|тар^(о)* 'швець', *перу|кар^(о)* 'перукар'.

„знаряддя, засіб → діяч”: *скри|нар^(о)* (*скрип|кар'*) (пор. літ. *скрипаль*), *гончар^(о)* (*ганчар*) 'гончар', *гли|н'ар* 'тс.', *драни|ч'ер* 'майстер, який покриває дах драницями' ← *драни́ца* 'дранка, вид покрівлі з невеликих дерев'яних дощок' (СБГ: 102) (< рум. *draniță* 'гонт'), *бл'е|хар^(о)*, *лозб'іар* 'кошикар' ← *лоза*;

„місце → діяч”: *пош|тар^(о)* 'листоноша', *шко|л'ар* 'школяр', *штри|кар* 'працівник залізниці' ← *штрека* 'залізничне полотно' (СБГ: 675), *скле|нар^(о)* 'продавець' ← *склеп* 'крамниця' (СБГ: 494), *ку|хар* 'кухар', *корш|мар^(о)* (*корч|мар^(о)*) 'шинкар', *шин|кар* 'тс.', *бро|вар* 'працівник спиртзаводу, який виробляв брагу'.

„процес → діяч”: *жни|вар*^(?) ‘жнець’, *кла|кар* ‘той, хто працює на клаці’ ← *кла|ка* ‘гуртова допомога, толока’ (СБГ: 206), *толо|кар* ‘тс.’ (дві останні назви вживаються переважно у множині щодо більшої кількості осіб);

„дія → виконувач дії” (менш продуктивна): *ко|сар*^(?) ‘косар’, *жат|кар* ‘жнець’, *моло|тар* ‘той, хто молотить зерно’, *л|ікар*^(?) ‘лікар’, *пис|сар*^(?) заст. ‘секретар сільської ради’, *то|кар* ‘токар’, *го|л|ар* ‘той хто, голить чоловіків’, *пач|кар* ‘поганий майстер’ ← рос. *пачкати* ‘бруднити’, *генд|л|ар* ← *гендл|увати* зневажл. ‘торгувати’ (< нім. *Handel* ‘торгівля’), *гешеф|тар* зневажл. ‘торговець’ ← *гешефтува|ти* ‘торгувати’ (СБГ: 82).

Частина агентивів, оформлених суфіксом **-ар**, сягає іншомовних джерел. У такій формі вони поширилися з мови-джерела, переважно німецької та румунської: *секре|тар*^(?) (*сек|ретар*^(?), *с|ікре|тар*^(?)) ‘секретар’ < нім. *Sekretär* ‘тс.’, раніше *Sekretar* ‘діловод’ (ЕСУМ V: 206), *ком|і|сар* ‘наглядач’ < нім. *Kommissar* ‘комісар’ (ЕСУМ II: 538); *надур|ар*^(?) ‘лісник’ < рум. *pădurar* ‘лісовий сторож’ (УРС: 429), *прі|мар*^(?) (*пр|і|мар*^(?)) заст. ‘голова сільської ради’ < рум. *primar* ‘примар, бургомістр, мер’ (РУС: 372), *о|лар* ‘гончар’ < рум. *olar* ‘тс.’ (УРС: 184), *мари|нар* ‘моряк’ < рум. *marinar* ‘тс.’ (УРС: 456), *тимп|лар* ‘столяр’ < рум. *țimplărie* ‘тс.’ (УРС: 777), *мо|рар* ‘мельник’ < рум. *morar* ‘тс.’ (УРС: 451), *ва|кар*^{(?)2} ‘пастух корів’ < рум. *văcar* ‘чередник’ (ЕСУМ I: 321), *маче|лар* ‘м’ясник’ < рум. *măcelar* ‘тс.’ (УРС: 459). Імовірно, за аналогією до інших агентивних назв утворено номени *по|зар* ‘фотограф’ < рум. *poză* ‘фото’ (УРС: 833), *кару|цар* ‘чоловік, який робить вози’ < рум. *săruță* ‘віз’ (ЕСУМ II: 398). Загалом, як зазначає Я.В. Закревська, покутсько-буковинські говірки, у яких активніше від інших функціонують паралельні структури з обома суфіксами **-ар** і **-ник**, належать до перехідної смуги між говорами карпатського ареалу [2: 61].

Фіксуємо віддієслівні номени із суфіксом **-ільник** / **-альник** / **-ельник** на позначення виконувача дії: *буд|і|вел|ник* ‘будівельник’, *мас|т|іл|ник* (*ма|шч|іл|ник*) ‘штукатур’, *лу|п|іл|ник* (*лупил|ник*) ‘той, хто лупить кукурудзу’, *са|пал|ник* (*са|пал|ник*^(?)) ‘той, хто сапає’, *моло|т|іл|ник* ‘той, хто молотить’, *данц|у|вал|ник* ‘танцюрист’ ← *данцувати* ‘танцювати’, *поши|вал|ник* (*по|шивал|ник*) ‘той, хто „пошивав” (крив) хату соломною’, *покр|і|вел|ник* ‘тс.’. У суфіксах деяких назв відбулася асимілятивна зміна *л* > *н*: — *мас|т|ін|ик*, *ук|риван|ик*, *поши|ўн|ик* (*пош|і|ўн|ик*). Така видозміна призвела до метатези в кореневих морфемах, пор. *лу|п|ін|ики* — *лупл|ін|ики*.

Суфікс **-ець** як показник агентивності в покутсько-буковинських говірках поширений переважно у фонетичному варіанті **-ец**: *ше|вец*^(?) (*ше|вец*) ‘той, хто шиє взуття’, *кра|вец*^(?) ‘той, хто шиє одяг’, *торго|вец* ‘той, хто займається торгівлею’, заст. *ку|пец* ‘тс.’, *жне|ць*^(?) (*жн|ец*) ‘той, хто жне’,

² Суфікс **-ар** поширений у пастуших агентивах, пор. *стадарь* ‘пастух’ (СБГ: 517), *струнгарь* ‘помічник пастуха, який жене овець через струнгу’ (СБГ: 529). Такі назви відходять до пасивного словника діалектоносіїв, оскільки тваринництвом займаються значно менше і спростився сам процес випасання тварин.

вико¹навець ‘той, хто виконує доручення’, прода¹вець ‘продавець’, най¹манець ‘найманий робітник’, кол¹їйовець ‘залізничник’, обл¹їковець ‘той, хто веде облік’, куз¹нець ‘коваль’, мис¹ливець^(?) ‘мисливець’, пол¹у¹ванець ‘тс.’, заст. стр¹їлець ‘тс.’; п¹їсла¹нець ‘той, кого посилають з дорученням’.

Значно менша кількість агентивів у покутсько-буковинських говірках оформлена іншими словотворчими засобами. Спорадично фіксуємо номени на позначення діячів із суфіксом **-ач**: тру¹бач ‘той, хто грає на трубі’, скри¹пач ‘скрипаль’, ко¹вач ‘коваль’, заст. ог¹л¹адач ‘ветеринар’, ко¹пач ‘той, хто копає колодязі’, покри¹вач ‘той, хто накриває хати’, по¹шивач (поши¹вач) ‘тс.’, пар¹тач ‘поганий майстер’. В одній із говірок, яка належить до білінгвальних українсько-румунських, натрапляємо на агентив *фар¹мач* ‘аптекарь’, імовірно, утворений діалектоносієм спонтанно (оскільки рум. ‘аптекарь’ — *farmacist*) додованням агентивного суфікса **-ач** до рум. основи іменника *farmacie* ‘аптека’. За допомогою суфікса **-ак** утворені такі назви: во¹йак ‘вояк, солдат’, сп¹ївак ‘той, хто гарно співає’, бур¹сак ‘студент’, пар¹так ‘поганий майстер’, бат¹рак ‘найманий робітник’, скри¹п¹лак ‘скрипаль’, кр¹їпак ‘кріпак’, ри¹бак ‘рибак’, мо¹р¹ак ‘моряк’. Менш поширеними є назви з агентивним суфісом **-ик** / **-ік**: кормо¹вик ‘заготовельник кормів’, ме¹хан¹їк ‘той, хто ремонтує машини’, сп¹їрто¹вик ‘працівник спиртзаводу’; це переважно неологізми. Натрапляємо лише на поодинокі назви із суфіксами **-аг-(а)**: заст. ва¹таг(а) ‘той, хто керував роботою наймитів’; **-аш**: тор¹гаш зневажл. ‘той, хто торгує’; **-айл-(о)**: по¹ши¹вайло ‘той, хто „пошиває” (покриває) хати’; **-ух**: пас¹тух ‘пастух’, кон¹ух ‘той, хто доглядає коней’; **-ук**: заст. сторо¹ожук ‘сторож’; **-ан**: кла¹кан (кла¹чан) ‘той, хто працює на толоці’, штра¹кан ‘залізничник’; **-ал**: ко¹вал ‘коваль’, скри¹п¹ал ‘скрипаль’. Ці словотвірні типи належать до непродуктивних і в літературній мові [15: 63].

Сучасна словотвірна норма блокує творення іменників назв особи на **-чик** / **-щик** [6: 56], оскільки воно не властиве українській мові. У покутсько-буковинських говірках і досі натрапляємо на агентиви з такими словотворчими формантами, однак це переважно назви-залишки радянської доби: ка¹менищик ‘той, хто мурує’, му¹роу¹щик ‘тс.’, по¹ронщик ‘поромник’, пере¹вожчик ‘тс.’, бара¹банищик ‘той, хто грає на барабані’, у¹ч¹отчик ‘той, хто веде облік’, ш¹чика¹турищик ‘штукатур’, заст. при¹кажчик ‘наглядач’, у заст. словах: об¹їежчик ‘лісник’, із¹вошчик (вошчик, з¹вошчик) ‘візник’, мо¹ло¹т¹їл¹шчик ‘той, хто молотить’, чис¹т¹їл¹шчик ‘той, хто лупить кукурудзу’, за¹їомшчик ‘той, хто збирав податок’, зак¹роїшчик ‘кравець’, по¹денищик ‘найманий робітник на один день’, скла¹доу¹шчик ‘комірник’, танцо¹у¹ш¹чица ‘танцюристка’.

Значна частина агентивної лексики є запозиченою і оформлена суфіксами:

-ер: ма¹їстер ‘фахівець з якогось ремесла’ < нім. *Meister* (ЕСУМ III: 363), ш¹найдер ‘кравець’ < нім. *Schneider* ‘тс.’, ї¹єгер ‘лісник’ < нім. *jäger* ‘мисливець, стрілець’ (ЕСУМ II: 178), ш¹ник¹л¹ер ‘завскладом зерна’ (метонімічна назв діяча) ← ш¹пїхлїр ‘комора, склад’ < нім. *Speicher* ‘комора,

склад' (ЕСУМ IV: 463), *гранич^лер* (*гран'іч^лер*, *гренич^лер*) 'прикордонник' < молд. *грэничер* 'тс.' (ЕСУМ I: 584);

-**ір**(^л): *кас'ір*, *кас'і^лер* 'касир' < з нім. *Kassier* і *пол. Kasjer* 'тс.' (ЕСУМ II: 399), *куш'н'ір*^(л) 'той, хто шиє кожухи' < через польське посередництво запоз. з нім. *kürsenoere*, *kurs(e)ner* пов'язане з двн. *Kursinna* 'хутро, шуба' (ЕСУМ III: 170). Адаптація запозичень на діалектному ґрунті зумовила їх численні фонетичні модифікації, пор. варіанти лексеми *фр'ізер*^(л) (*ф'риз^лер*^(л), *фр'і^лзир*, *фр'і^лзир*^(л)) 'перукар' < нім. *friseur*. Деякі запозичення потрапили в говірки з російської мови: *парих'махир* (*пар'іх'махир*, *парих'махер*, *пал'ік'махер*, *пал'іх'махер*, *пахер-махер*, *пелех'махер*) 'перукар' < нім. *Paruckenmacher* 'майстер, який виготовляє перуки' (ІЭСР II: 6), *бу'галтер* (*бу'галтор*^(л)), похідне *бу'галтор'ка* 'рахівник, бухгалтер' < нім. *Buchhalter* (ЕСУМ I: 311—312), *брига'ди'р* < нім. *Brigadier* (ЕСУМ I: 254), *м'ілі'ці'н'ер* 'міліціонер' ← *міліція* < лат. *militia* 'військо, військова служба; війна' (ЕСУМ III: 475), пор. літ. *міліціонер* 'тс.'.

Суфікс **-ор** поширений переважно в іншомовних словах, зокрема в давніх латинських запозиченнях: *дохтор*^(л) (*доктор*^(л)) 'лікар' < лат. *doctor* 'учитель' (ЕСУМ V: 407), *про'фесор*^(л) 'вчитель' < лат. *profesor* 'викладач, учитель' (ЕСУМ IV: 612), *ди'ректор* (*ди'рехтор*^(л)) 'директор (школи)' < лат. *dīrēctor* 'той, хто спрямовує' (ЕСУМ II: 75); у германізмах: *фештор*^(л) (*фештур*^(л)) 'лісник' < нім. *förster* 'тс.', *фел'шор* 'фельдшер' < нім. *Feldscher* спочатку 'військовий польовий хірург' (ЕСУМ IV: 85); у румунізмах: *анваці'тор* 'вчитель' < рум. *învățător* 'тс.' (УРС: 166), *крой'етор* 'кравець' < рум. *croitor* 'тс.' (УРС: 407). Імовірно, аналогічно за допомогою суфікса **-ор** утворені агентиви *ко'сатор* 'косар', пор. рум. *cosar* — *cosaș* (УРС: 405), *кан'татор* 'співак', пор. рум. співак — *cantor* (УРС: 765).

Суфіксом **-ист/-іст** оформлені як відносно давні запозичення (*спе-ці'іа'лі'іст*, *г'імна'зіст*, *сем'іна'рист*, *артил'е'р'іст*), так і нові слова: *трак-то'рист*, *танц'у'рист*, *райо'н'іст* 'той, хто збирав поставку по району'. Цей суфікс є продуктивним для творення назв музикантів від лексем на позначення музичних інструментів: *байа'н'іст* (*бойа'н'іст*), *ба'с'іст*, *гар-мо'н'іст*, *гор'н'іст*, *цимба'лі'іст*, *буб'н'іст*, *банду'рист*, *бараба'н'іст* — хоч фіксуємо і *бара'банщик*, *акордео'н'іст*, *кларне'т'іст*. Дослідники зазначають, що серед усіх запозичень на **-іст** назви музикантів виокремилися вже в кінці XVIII ст. — на поч. XIX [1: 261].

Словотворчий засіб може свідчити про джерело запозичення лексеми, напр., німецьке походження агентивів маркують суфіксоїди **-ман**, **-мейстер** [5: 207]: заст. *ц'імерман* 'будівельник' < нім. *Zimmermann* 'тесляр', *ф'ірман* 'візник' < нім. *Fuhrmann* 'тс.', *файрман* 'пожежник' < нім. *Feuerwehrmann* 'тс.', *вах'маїстур* < нім. *Wachtmeister* (ЕСУМ I: 280), *ка-н'іл'маїстур* 'старший музикант' < нім. *Kapellmeister* від слів *Kapelle* 'капела' і *Meister* 'майстер, керівник' (ЕСУМ II: 370).

Фіксуємо також агентиви, утворені від запозичень за допомогою мало-продуктивних суфіксів, зокрема:

-**ай**: *пол'іцаї* (*пол'іцеї*) 'міліціонер' < нім. *Polizei* 'поліція' (ЕСУМ IV: 494) / **-ей**: *казна'чей* < *казна* 'державна скарбниця, гроші' < тюркської *hazine* (*hazne*) 'казна';

-**ант**: *музи|кант* ‘музикант’, *ареш|тант* ‘в’язень’, *фабри|кант* ‘працівник фабрики’, *комер|цант* ‘торговець’, пор. рум. *comerciant* (УРС: 801), *м’іл’іц’і’їант*, пор. рум. *milițian* ‘тс.’ (УРС: 449), пол. *milicjant* ‘żołnierz z milicji’, *policejant*, *strażnik* (SGP II: 982), *пол’іц’і’їан* ‘тс.’, пор. пол. *policejant* ‘тс.’ (SGP II: 982);

-**тель**: у давніх словах: *учител’*, *зас’ідател’* ‘депутат’ та росіянізмах, залишках радянської доби: *пр’едс’єдател’* ‘голова сільської ради’, *зам’ес-т’ім’ел’* ‘заступник’, *строїт’ел’* ‘будівельник’.

Окрему підгрупу агентивних назв становлять назви жінок за професією та виконуваною дією. На їхнє формування впливали позамовні чинники, зокрема уявлення про специфічно чоловічі й жіночі види робіт³ та участь жінок у суспільному житті громади, яка раніше була дуже обмежена.

Як і в літературній мові, назви жінок утворюють від назв чоловіків переважно за допомогою суфікса **-к-(а)**, причому як від питомих, так і запозичених номенів: *швец* — *ш|вачка*, *кухар’* — *ку|хар’ка*, *пош|тар^(о)* — *пош|тар^(о)ка*, *учител’* — *учител’ка*, *секретар* — *секретар’ка* (спорадично фіксуємо росіянізм *секретарша*), *кройелтор’* ‘кравець’ — *кройелтор’ка* ‘кравчиня’; заст. *професор^(о)* — *професор’ка* ‘вчителька’, *директор^(о)* — *директор’ка*, *кас’ійер* ‘касир’ — *кас’ійерка*, *фершол* ‘фельдшер’ — *фершалка*, *нотарус* — *нотаруска* ‘жінка-нотаріус’, *нотарушка* ‘тс.’. Чоловічим назвам із суфіксом **-ник** протиставлені фемінітиви із суфіксом **-иц’-(а)**: *тел’атник* — *тел’атниц’а* (*тел’етниця*). Імовірно, за аналогією утворено назву *уборшниця* ‘прибиральниця’. Деякі назви жінок за професією не походять від назв чоловіків, напр., *п’рачка*, *покоїй’юка* (*покоїюка*), *ки-ли|марка*, запозичене *мад’іска* (*мод’істка*) < нім. *Modistin* ‘модистка’.

Для творення назв жінок-діячок також використані словотворчі компоненти **-ин’-(а)**: *крау|чин’а* (*криу|чин’а*), *шеу|кин’а*, *маїстрин’а*; **-их-(а)**: *ўра|чиха* (*ўрач’іха*), *криу|чиха*, *шеу|чиха*, *ва|рилиха* ‘кухарка’. Первісно цей суфікс виражав значення ‘дружина ремісника’, пор. *кова|лиха* ‘дружина коваля’, *голо|виха* ‘дружина голови колгоспу або голови сільської ради’, однак зараз фіксуємо цей агентив і в значенні ‘жінка-голова сільської ради’, пор. також лексеми *суди|йіха* ‘жінка-суддя’, *зуб|ниха* ‘жінка-стоматолог’, *вра-ч’іха* ‘лікарка’. У говірках із сильним румунським впливом поширені назви, у яких значення фемінітивності виражено за допомогою суфікса **-іц’-(а)**: *пошта|р’іца* ‘листоноша’, *кова|л’іца* ‘дружина коваля’.

У творенні жіночих назв від чоловічих помічено більшу варіантність словотворчих засобів тоді, коли заняття специфічно жіноче, пор: *повар* ‘кухар’ — *повар’ка*, *пова|риха* (*пова|р’іха*); *слуга* — *служниц’а*, *служанка*; *кра|вец* — *крау|чин’а* (*криу|чин’а*), *криу|чиха*; *швец* — *шеу|кин’а* (*шиу|к’ін’а*), *шеу|чиха*, *ш|вал’а*, *ш|вайа*, *ш|вен’а*, *швел’я*, *ш|вачка*; *ткач* — *т’кал’а*, *тка-*

³ Напр., у значенні ‘той, хто доглядає і доїть корів’ лише один раз фіксуємо назву *до-йар*, тільки у жін. роді поширені назви *кур’атниц’а* ‘жінка, яка працює в курятнику’, *п’ташниця* ‘тс.’. Хоч серед неологізмів натрапляємо на назви, які первісно стосувалися лише чоловіків, напр.: *бригад’ір-бригад’ірка*.

чиха. Назви для позначення жінки, яка тче (*т'кал'а*, *ткачиха*), фіксуємо дуже рідко, оскільки це заняття було частиною щоденної жіночої роботи, а не певною спеціалізацією, натомість в одній із говірок натрапляємо на номінацію *квал'іф'ікований ткач*, тобто той, хто отримав спеціальну освіту. Спостерігаємо й семантичне розходження в деяких назвах, напр., лексема *швец* лише 'той, хто шиє взуття', а похідні жіночого роду позначають особу, яка шиє будь-який одяг.

Для номінації осіб за виконуваною дією чи професією в покутсько-буковинських говірках, крім суфіксального словотворення, використовують субстантивовані прикметники, які є синонімами до частотніших у вживанні афіксальних назв, пор. *фотограф'істий* (*фотограф'істий*) 'фотограф', *буд'іу'ничий* 'будівельник', *по'жарний* 'пожежник', *стра'жатий* 'тс.', *п'ідручний* 'помічник', *посто'вий* 'сторож', *участ'ковий* 'дільничний', *пат'рол'ний* 'вартівник', *посил'ний* 'черговий', *розсил'ний* 'тс.', *де'журний* (*д'і-журний*, *ди'журний*) 'тс.', заст. *при'с'ажний* 'посильний', *ба'с'істий* 'той, хто грає на басі', *поши'уний* 'той, хто криє хати', *пошта'л'оний* 'листоноша', *лісо'вий* 'лісник', *гайдо'вий* 'тс.', *пол'довий* 'польовий сторож', *лано'вий* 'тс.', *рахун'ковий* 'збирач податків', *подат'ковий* 'тс.', *гу'мен:ий* 'наглядач від зерна', *токо'вий* 'тс.', *упра'ул'айуший* (*упра'ул'айучий*) 'той, хто керує', заст. *соц'кий* 'тс.', *робочий* 'робітник', *садо'вий* 'садівник', *штат'ний* 'робітник, який на постійній роботі', *фабриц'кий* 'працівник фабрики', *заводе'кий* 'той, хто працює на заводі', *стац'ійон:ий* 'працівник залізної дороги', *ста'ц'ійний* 'тс.' ← *ста'ція* 'станція' (СБГ: 520), *зал'ізничний* 'тс.', *кол'ійовий* 'тс.', *кол'ейний* 'тс.', *пут'овий* 'тс.', *штан'товий* 'торговець', історизми *передо'вий* 'той, хто відзначився великою продуктивністю праці в колгоспі', *п'ідмен:а* 'жінка, яка підміняє когось поза чергою', *ланко'ва* 'головна в ланці', *дзвено'ва* 'тс.'⁴.

Спільнокореневі назви з різними словотвірними засобами, утворюють словотвірні пари або ланцюги. Одному із компонентів таких утворень притаманна більша чи менша продуктивність у говірці (подаємо від поширенішого): *шко'лар* — *ш'кол'ник*, *п'іч'ник* — *п'іч'кар*; *бл'е'хар'* — *бл'е'харник*, *по'ши'уник* (*пош'іу'ник*) — *поши'вал'ник* (*по'шивал'ник*) — *по'шиван:ик* — *поши'уний* — *по'шивач* (*поши'вач*) — *поши'вайло* (зафіксовано лише в одній говірці); *моло'тар* — *моло'т'нік* — *моло'т'і'л'нік* — *моло'т'і'л'ш'чик*; *бджо'лар'* (*бджо'лар'*), *бджил'ар'* 'пасічник' — *бдж'іл'нік*, *бджол'нік*, *бджил'нік* — *бджол'іу'нік*.

Спостережено також словотвірну надлишковість у вираженні агентивності, пор., використання двох суфіксів, що вказують на діяча: *бл'е'хар'* — *бл'е'харник*; *ш'чика'тур* — *ш'чика'турич'чик*; *штел'мах* 'колісник' — *штел'маши'к*, *в'іу'чар'* — *в'іу'чарник* (*оу'чарник*), *крим'нар'* — *крим'нарник* (*крим'нарник*), чи афіксоїда і суфікса: *рибо'лоу'* — *рибо'лоу'нік*, *рибо'ловец*, *фотограф* — *фотограф'іст* (*фоти'граф'іст*, *фоти'граф'іст*). Іноді ця надлишковість зумовлює посилення оцінності назви, пор. *пар'тач* — *пар'тач'чик*.

Кількісно найбільшою групою агентивів у покутсько-буковинських говірках є номени, оформлені суфіксом **-ник**, що становлять 18 % від усіх

⁴ Останні три лексеми зафіксовано лише у формі жін. роду.

зафіксованих назв, у 14,5 % — показником агентивності є суфікс **-ар / -арь**, частка агентивів-субстантивованих прикметників становить 10,5 %.

Отже, лексико-семантична група агентивів у покутсько-буковинських говірках сформована давно. Основну її частину становлять похідні номенни, оформлені за допомогою різних суфіксів на позначення особи-діяча, що зумовило появу словотвірних варіантів, які відрізняються функціональним навантаженням у говірках: у діалектній мові як системі вони є синонімами, в окремих говірках — один із варіантів домінує, а інші — уживані спорадично. Відіменникові утворення продуктивніші порівняно з віддієслівними похідними. Серед відіменникових переважають назви, утворені за мотиваційною моделлю „об’єкт дії → діяч”.

Адаптація запозичених номенів на діалектному ґрунті зумовила поширення іншомовних суфіксів, що нерідко є показником запозиченості та вказівкою на мову-джерело назви.

Агентивні ремісничі назви переходять до пасивного словника сучасних діалектоносіїв Буковини і Покуття з огляду на втрату практичної значущості традиційних ремесел.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови. У семи томах. Т. I—VI. — К. : Наук. думка, 1985 — 2012.
- ИЭСР — Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: 13560 слов: Т. II. — М. : Русский язык, 1993. — 560 с.
- СБГ — Словник буковинських говірок / ред. Н.В. Гуйванюк. — Чернівці: Рута, 2005. — 688 с.
- УРС — Українсько-румунський словник. — Бухарест: Учбово-педагогічне видавництво, 1964. — 878 с.
- РУС — Румунсько-український словник. — Бухарест: Учбово-педагогічне видавництво, 1963. — 562 с.
- SGP — Karłowicz J. Słownik gwar polskich / Jan Karłowicz: T. II: F — K. — Kraków, 1901. — 552 s.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П.І. Білоусенко. — К. : КДПІ, 1993. — 214 с.
2. Воронцова В.Л. Наименования лиц по профессии / В.Л. Воронцова // Способы номинации в современном русском языке. — М. : Наука, 1982. — С. 254 — 271.
3. Дика Л.В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпряньського порубіжжя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.В. Дика. — К., 2003. — 20 с.
4. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я.В. Закревська. — К. : Наук. думка, 1976. — 164 с.
5. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація / Є.А. Карпіловська. — К. : Інститут мовознавства О.О. Потебні, 1999. — 298 с.
6. Кислюк Л.П. Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація / Л.П. Кислюк // Українська мова. — 2012. — № 1. — С. 52 — 66.
7. Ковалик І.І. Питання іменникового словотвору в східнослов’янських мовах у порівнянні з іншими слов’янськими мовами. До IV Міжнародного з’їзду славістів / І.І. Ковалик. — Львів, 1958. — Ч. 1. — 154 с.

8. *Кровицька О.В.* Назви осіб в українській мовній традиції XVI—XVIII ст.: Семантика і словотвір / О.В. Кровицька — Львів. : НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. — 213 с.
9. *Лук'янюк К.М.* Суфіксальний словотвір назв людей у буковинських говорах / К.М. Лук'янюк // Наук. зап. Чернів. держ. ун-ту. Зб. наук. робіт аспірантів. — Чернівці, 1958. — Вип. 4. — С. 42 — 51.
10. *Німчук В.В.* Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / В.В. Німчук // Наук. зап. Ужгород. держ. ун-ту. Діалектологічний збірник. — Ужгород: Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 1955. — Т. XIV. — С. 175 — 182.
11. *Олійник І.С.* Іменники з суфіксом -ар (-яр) на позначення назв осіб / І.С. Олійник // Питання словотвору / за ред. І.І. Ковалика. — К. : Вища школа, 1979. — С. 59 — 68.
12. *Олійник І.С.* Іменники з суфіксом -ець на позначення назв осіб / І.С. Олійник // Дослідження з словотвору та лексикології. — К. : Вища школа, 1985. — С. 34 — 38.
13. *Покальчук В.Ф.* Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині / В.Ф. Покальчук // Українська діалектна морфологія. — К. : Наук. думка, 1969. — С. 52 — 57.
14. *Роднина Л.А.* Словообразовательная синонимика имен существительных в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 661 «Украинский язык» / Л.А. Роднина. — К., 1970. — 28 с.
15. Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М.А. Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 57 — 117.
16. *Шумицька Г.* Словотвір агентивних назв у північнолемківських говірках / Галина Шумицька // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзензелівського. — Ужгород, 2001. — Вип. 4. — С. 548 — 554.
17. *Яропуд Л.Г.* Ареальні особливості віддієслівних дериватів з суфіксом -ник (на матеріалі західноподільських говірок) / Л.Г. Яропуд // Граматичні аспекти української мови: зб. наук. праць. — К. : КДПІ, 1985. — С. 42 — 50.
18. *Ястремська Т.* Традиційне гуцульське пастухування / Тетяна Ястремська. — Львів, 2008. — 424 с.

Статтю отримано 20.07.2017

Liudmyla Koliiesnik

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

VARIABILITY OF DERIVATIONAL STRUCTURE OF NOMINA AGENTIS IN POKUTTIA-BUKOVYNA DIALECTS

On the derivative variability of nomina agentis in the Pokuttia-Bukovyna dialects is described in the paper. This group of names is one of the richest word-formation unit concerning both the number of lexemes and the diversity of word-forming types. The most productive affixal word-forming means and models of nomina agentis forming in researched area are determined. Most of the nomina agentis in Pokuttia-Bukovyna dialects is formed by both the affixal method and substantivation. It is revealed two largest groups: names formed by the suffix *-ник* and names formed by the suffix *-ар*. Both verb derivatives and noun derivatives are formed by these suffixes. These derivatives predominate quantitatively; it confirms the tendency that is inherent to all Slavic language continuum. Particular attention is paid to the forming of women names by actions they do. Nomina agentis with the same semantics but different by word-forming means make sets of synonyms within dialect. The motivation and genesis of lexemes as additional factors that influence on the appearance of synonyms in this lexico-semantic group are characterized. The most productive motivational model of agent names forming in the Pokuttia-Bukovyna dialects is „object of action → subject of action”. The foreign names from German, Romanian and some West European languages are analyzed. Their adaptation in dialects causes the spreading of foreign language suffixes. Such word-forming formants are the markers of borrowing from other language and point on language-source. This lexico-semantic group is constantly fulfilling by new words but agent craft names pass into the passive vocabulary.

Keywords: *nomina agentis, lexico-semantic group, derivational structure, variability, model of motivation, Pokuttia-Bukovyna dialects.*